

хунац рада позоришта, време када представе просечно посећује више од 600 гледалаца. Све то заједно, прецизно документовано, ауторке су „провукле“ кроз књигу не оптерећујући је сопственим ставовима и анализама, већ препуштајући читаоцу да сам доноси закључке.

Циљ да се осветли рад једне установе и кроз њу живот града и грађана Ниша, у потпуности је реализован. Вредност књиге за будуће истраживаче културног и позоришног живота Ниша и Србије, односно Краљевине Југославије, лежи и у чињеници да су Миљана Ђорђевић и Љиљана Ђуровић врло педантно, како то само архивисти умеју и знају, навеле сигнатуре коришћених докумената, што ће умногоме олакшати посао будућим истраживачима. Њихово истраживање у фондовима Историјског архива Ниш (Народно позориште Ниш, Градско поглаварство Ниш, Збирка фотографија, Збирка *Varia*), у Архиву Југославије (Фонд Министарство просвете Краљевине Југославије), у Музеју позоришне уметности Србије (Збирка програма и плаката, Збирка фотографија) и презентовање те грађе кроз књигу представља важну промоцију богатства које наши архиви чувају као неисцрпне енциклопедије сазнања о прошлости. Бројна коришћена литература говори у прилог озбиљности ауторки и њиховој посвећености да на научно утемељен начин обраде тему.

Примећујемо и да, иако су хронолошки подељени текст писале две ауторке, то је готово неуочљиво, јер су се њихова излагања савршено уклопила и методолошки и изражајно, те се стиче утисак јединства и мисли и дела. Именски регистар за овакву публикацију представља додатни квалитет.

Ова књига ће засигурно још дуго бити издавачки понос Историјског архива Ниш, посебно имајући у виду да је ова установа сопственим напорима обезбедила њено објављивање. Миљана Ђорђевић и Љиљана Ђуровић на почетку текста наводе Ничеов цитат: *Уметност нам је потребна да не бисмо умрли од истине*, а ми додајемо да су нам овакве књиге потребне да не бисмо живели у незнању. Својом садржином она ће умногоме обогатити наше знање и историју културе и позоришта међуратне Југославије.

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ

Tito's Yugoslavia. Stories Untold, I–II, ur. Gorana Ognjenović, Jasna Jozelić. New York: Palgrave Macmillan, 2016.

Међу новијим издањима која се баве социјалистичком Југославијом објављеним у иностранству, бројем, квалитетом и разноврсношћу прилога истиче се довотомна књига *Tito's Yugoslavia. Stories Untold*. Већ поднаслови ова два тома говоре о каквом мозаику и покушају слојевитог приступа се ради: револуционарни тоталитаризам, социјалистички прагматизам, тран-

зиција, титоизам, самоопредељење, национализам, културно памћење. Јасна Јозелић и Горана Огњеновић, са Универзитета у Ослу, уреднице односно ауторке зборника радова о политизацији религије, затим о логорима за интернирце са простора Југославије у Норвешкој у Другом светском рату, уредиле су 2016. два тома научних прилога историчара и других научника који се тичу „неиспричаних прича“ Титове Југославије. Огњеновић и Јозелић истичу поплаву литературе подстакнуту распадом државе и сопствени циљ у доношењу балансиране слике транзиције коју је Југославија доживела у Титово време. На основу ових прилога, уреднице закључују да је Југославија била најпре тоталитарна, а потом социјалистичка држава, односно да је постојала под „револуционарним тоталитарним режимом чији је противотров била социјалистичка република“. Прилози те презентација најновијих, темељних истраживања домаћих и иностраних историчара на енглеском језику, доприносе исправљању криве слике Југославије на Западу, што јесте један од циљева овог двотомног дела. Међутим, уреднички приступ овој комплексној теми губи део свог фокуса, пре свега због претензије да се прикаже „Титова“ Југославија, са превеликим акцентом на личност дугогодишњег југословенског председника, односно не баш прецизним одређивањем уредница према различитим парадигмама које о бившој Југославији на Западу владају; затим, сваки од ових томова могао је бити обogaћен дужим и садржајнијим уводом.

Први том садржи шест поглавља, уз увод и закључак уредништва, те предговор Сабрине П. Рамет. Након краћег увода, следи поглавље *The Communist Party of Yugoslavia and the Abolition of Multi party System The Case of Croatia*, које је аутор Зденко Раделић посветио првим годинама социјалистичке Југославије и настојањима Комунистичке партије да елиминира политичке противнике и успостави једнопартијски систем у држави. Своју студију Раделић започиње историјатом КПЈ и приказом њених политичких ставова још од међуратног периода. Централни део рада посвећен је првим послератним годинама у којима је КПЈ заузела сва битнија места у влади, а аутор посебно наглашава и улогу коју су у овом процесу имали обавештајна служба ОЗНА, као и војска, у којој је 90 процената официрског кадра било учлањено у КПЈ. Поглавље је фокусирано искључиво на случај хрватске федералне јединице па је и анализа ограничена углавном на борбу новог режима против различитих опозиционих опција искључиво на хрватском подручју, уз осврте на њихову сарадњу са српском и словеначком опозицијом. У поглављу су, такође, обрађене и различите епизоде попут делатности Хрватске републиканске сељачке странке, одлуке Шубашића и Шутеја да напусте владу, парламентарних избора, делатности Влатка Мачека, Аугуста Кошутића и Имра Филаговића, чиме је питање опозиционе делатности у НР Хрватској одмах након рата прилично детаљно заокружено.

Хрватска историчарка Наташа Матаушић, у поглављу под насловом *Diana Budisavljevic: The Silent Truth*, отворила је тему којој је до сада, како у југословенској тако и у савременој хрватској историографији, посвећено мало пажње. У питању је прича о акцији спасавања српске деце из усташких

логора смрти коју је у току Другог светског рата предводила Диана Будисављевић. Поглавље је конципирано тако да да одговоре на нека од кључних питања везаних за организацију и начин спровођења акције, као што су на пример: ко је била Диана Будисављевић, на који начин је успела да добије дозволу за извођење деце из логора, колико је укупно деце спасено, а колико их је умрло у току акције, каква је била улога загребачког надбискупа Алојзија Степинца у акцији, шта се десило са досијеима спасене деце? С обзиром на то да су након рата сви досијеи одузети од Диане Будисављевић и да су их преузеле југословенске власти, након чега се документацији изгубио сваки траг, мало је архивског материјала који би детаљније сведочио о току и појединостима акције, па је, као главни извор, ауторка користила дневник Диане Будисављевић, који обухвата период од октобра 1941. до фебруара 1947. Објављивање дневника 2004. године у Загребу поново је осветлило ову заборављену епизоду из прошлости, а чланак Наташе Матаушић представља још један допринос очувању сећања на храброст и племениту мисију Диане Будисављевић, која, како ауторка наглашава, заслужује своје место у позитивном хрватском историјском наслеђу.

У четвртм поглављу *It's Either Tito or the Soviet Aparatchik. Tito's Yugoslavia and the United States of America (1945–1991)*, хрватски историчар Твртко Јаковина детаљно испитује однос суперсиле САД-а према „малој држави на ивици Европе“, односно однос Југославије према „најдражем непријатељу“. Јаковина је своја истраживања претходно делимично објавио у књигама *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i SAD 1945–1955*, те *Treća strana Hladnog rata*. Посежући дубоко, све до првих америчких мисија код југословенских партизана, Јаковина трага за аксиоима овог хладноратовског односа. Он исцртава југословенско постављање на међународној сцени, брендирањем НОБ-а, Тита, потом несврстаности, постављајући их у сазвежђе Хладног рата и односа малих земаља и суперсила. Амбасадори Кабот, Кенан, Патерсон, државни секретари Далс и Раск, њихове депеше и изјаве представљају историографији давно познате изворе. Јаковина доноси новину у сагледавању односа Југославије и САД-а у врло успешној примени периферичног приступа хладноратовској дипломатској историји, коју је популаризовао Тони Смит у свом чланку „*New Bottles for Old Wine: A Pericentric Framework for the Study of the Cold War*“ (*Diplomatic history*, vol. 24, no. 4, fall 2000). Он добија слику односа за време и после дејанта супротстављајући сведочења југословенских дипломата попут Јосипа Врховца и Будимира Лончара америчким сведочењима из председничких и спољнополитичких архива, библиотека и мемоара Никсона, Картера, Кисинџера, Харимана.

У петом поглављу *The Untold Stories of Yugoslavia's Nonalignment*, Закари Ирвин (Zachary Irwin), британски историчар, даје један преглед југословенске политике несврставања у периоду 1956–1989, са специфичним обртом и неколико погледа са периферије. Наиме, он испитује поглед стаљинистичке Албаније на Београдску конференцију 1961, те отпор Кубанаца југословенском примату. Испитује и однос суперсила, затим амби-

валентност САД-а према покрету несврстаних земаља и постављање Југославије према СССР-у у контексту догађаја на *глобалном југу*. Тако Ирвин долази до једне перспективе која није уобичајена глорификација „прве конференције несврстаних земаља“ већ поглед незадовољника који исцртавају тачке отпора конференцији. Највреднији део поглавља представља одељак *The Challenge of Consensus in the Post-Tito Era*, у коме аутор открива и наслућује најважнија кретања међу заступницима и противницима несврстане политике, али без обзира на добру интуицију историчара, слично америчком совјетологу Алвину Рубинштајну који је писао о Југославији и несврстаним земљама 1970, не користи велики број примарних извора, већ користи оно што је доступно у западној академији још од осамдесетих.

Загребачки историчар Хрвоје Класић даје минуциозну анализу догађаја из 1968. у Југославији, у шестом поглављу *Tito's 1968 Reinforcing Position*. Ради се о сублимацији ауторових истраживања од којих је део претходно објављен у књизи *Југославија и свијет 1968*. Користећи велики број домаћих и иностраних примарних извора, Класић реконструира ставове и потезе великог броја учесника тако битних догађаја за Југославију као што су: студентске демонстрације у јуну, односно „Липањска гигања“, интервенција Варшавског пакта у Чехословачкој. Ове догађаје одлично доводи у везу са већ постојећим процесима у социјалистичкој Југославији и постављањем партије у унутрашњој политици, односно државе у спољној политици како према суперсилама тако и према суседима, европским и државама у „Трећем свету“. Класић налази потврде својих тврдњи у архивима Југославије, Чешке, САД-а, детаљно сецирајући нпр. важне партијске форуме попут седнице Председништва ЦК СКЈ и Извршног комитета ЦК СКЈ 8. јуна 1968. Нарочито је успешно осликана интеракција и деловање Јосипа Броза и његовог најближег окружења, а лепо се оцртава и Тито као успешни глоблотротер и посредник у међународним кризама.

Једна од уредница овог зборника, Горана Огњеновић је написала седмо поглавље *The Blood Road Reassessed*, које је посветила норвешким интернирцима, односно ратним заробљеницима из Југославије који су у току Другог светског рата одвођени на принудни рад у Норвешку. Логори у Норвешкој су били углавном под управом СС-а и Организације Тот до априла 1943, када их је преузео Вермахт, а о условима живота и рада у логорима најбоље сведочи податак да је, у једној од првих група интернираца, од њих 1.296 страдало чак 1.180. Проучавање односа према питању интернације принудних радника стављено је у контекст општег односа према цивилним жртвама рата у социјалистичкој Југославији, који је био заснован на претпоставци да су признате жртве само они који су били активни учесници револуције, што великом броју и страдалих и преживелих логораша дуго није гарантовало заслужени статус у оквиру југословенског колективног памћења. Као што указује и наслов поглавља, ауторка настоји да преиспита званичну југословенску верзију ових догађаја, као и да прикаже начин на који се према овом питању односило након распада земље, при чему се посебно концентрише на нека кључна питања као што су: број логора и уку-

пан број интернираца у њима, разлика у терминологији која је коришћена за описивање интернираца, а посебно њиховог националног идентитета, дефинисање политичког профила заточеника, као и на методолошки приступ литератури писаној на ову тему. С обзиром да су највећи део досадашње литературе о норвешким интернирцима писали бивши логораши, најчешће без позивања на изворну грађу, нарочито ону из страних архива, ово поглавље представља значајан допринос првим критички оријентисаним проучавањима ове теме.

Други том носи назив *Titoism, Self-determination, Nationalism, Cultural memory* и садржи седам поглавља, увод и закључак уредника.

Јасна Јозелић и Горана Огњеновић са Универзитета у Ослу, уз Наташу Матаушић из Хрватског повијесног музеја, дају своје виђење југословенског аутентичног социјализма и одговор на питање: шта је то што је Титову Југославију чинило земљом аутентичног социјализма и успешне „потраге“ за апсолутном модерношћу? Матушић, Јозелић и Огњановић у поглављу под називом *Yugoslavia's Authentic Socialism as a Pursuit of „Absolute modernity“* исцртавају неколико кључних тачака које су Југославију разликовале у односу на земље „лагера“; на сличан начин као што су то раније чинили нпр. Холм Зундхаузен или Твртко Јаковина, одређују пет специфичних тачака: 1. самоуправни социјализам, 2. политика несврстаности, 3. мултипартијски комунистички систем, 4. отворене границе и 5. утицај Запада. Потврду успешности овог модела ауторке налазе у статистичким подацима о образовању, стандарду живота те живој, динамичној и глобално препознатој високој култури у Југославији 1945–1991. Границе употребљивости налазе у неуспеху модела да се одржи после Тита. Без револуционарних закључака на ову тему, наводе неколико могућих парадигми успона и пада Југославије, не везујући се међутим стриктно ни за једну, што оставља простор за мултиперспективност и делује научнички скромно, али за читаоца не може бити нарочито убедљиво.

Феномен партизанског филма, као аутентичаног жанра који се развио у социјалистичкој Југославији, тема је коју обрађује поглавље *Titoist Catechisms: The Rise and Fall of Partisan Film* аутора Јурице Павичића. Ослањајући се на наслеђе антифашистичког покрета и комбинујући одлике различитих филмских врста, попут драме, ратног филма, комедије, па чак и оних нетипичних за европску кинематографију попут вестерна, партизански филм је постао један од најпрепознатљивијих симбола југословенске популарне културе. Истовремено, оваква врста филмова имала је не само изузетно велики пропагандо-идеолошки значај већ је развој кинематографије представљао и друштвену метафору за успешну модернизацију, због чега су југословенски комунисти, слично као и Лењин неколико деценија пре њих, схватили да је, гледано са идеолошке позиције, филм „најважнија од свих уметности“. Приказујући развој партизанског филма од његових почетака у првим послератним годинама па све до Булајићевог *Великог транспорта* (1983), као последњег великог партизанског спектакла, аутор преиспитује значење појма „партизански филм“, одлике овог жанра и њего-

ву друштвену функцију, чије резултате најбоље илуструју новија истраживања која је спровела Наталија Башић а која показују да је чак и у данашњем времену, за највећи део генерација које су одрасле у социјалистичкој Југославији партизански филм и даље главни извор знања о Другом светском рату.

У поглављу *Tito(ism) and national self-determination*, Алберт Бинг са Хрватског повијесног института трага, кроз личност, одлуке, говоре Јосипа Броза Тита, за његовим а затим и ставом КПЈ/СКЈ о националном самоопредељењу. Аутор напомиње да је Тито „затворио круг“, односно формирао свој став о националном самоопредељењу у току народноослободилачке борбе, прагматичну политику коју Бинг назива „револуционарно национално самоопредељење“. Након тога, што је посебно занимљиво, аутор испитује и ретке тренутке када се Тито директно позивао на национално самоопредељење. Испитујући ставове битних чинилаца у Југославији, од двадесетих до осамдесетих, од Коминтерне до Мирослава Крлеже и Едварда Кардеља, а укључујући стране посматраче од Фицроја Маклејна до Бадинтерове комисије, Бинг везује идеју националног самоопредељења у Југославији за Титов лик и дело. Херојски култ „друга Старог“ види као катализатор, али и својеврсни лепак братства и јединства, којег нестаје заједно са одласком врховног арбитра Југославије. Значајно је ауторово испитивање изражавања ставова Јосипа Броза Тита о националном самоопредељењу од касних двадесетих до његовог последњег обраћања о Новој години 1980.

У петом поглављу *Dobrica Ćosić and Josip Broz Tito – A Political and Intellectual Relationship*, Латинка Перовић даје скицу и оставља путоказе за будуће истраживаче односа Добрице Ћосића и Јосипа Броза Тита. Ради се о тексту објављеном најпре 2011. у зборнику *Тито – виђења и тумачења*, потом и у ауторкиној студији о елити у Србији (*Доминантна и нежељена елита*). Ауторка посебно истиче полазне тачке за сваког истраживача: Ћосићево место рођења и порекло; његово напуштање партијског ангажмана и објављивање првог романа; објављивање романа *Корени* 1954; постављање према разним отвореним питањима, националним, економским и идеолошким, почетком шездесетих; објављивање романа *Време смрти* (1972). Латинка Перовић нарочито истиче Ћосићев однос према историји/прошлости, његов однос према моравској/српској „патријархалној цивилизацији“, пад Александра Ранковића, путовање *Галобом* са Титом око Африке 1961. Врло је добро, у огромној емпиријској бази која постоји за истраживање интелектуалне и друге делатности Добрице Ћосића, направљена хијерархија извора, те су као кључни за везу Ћосић–Тито означени *Пишчеви записи* који покривају период од 1951. до 2000. У овим књигама, које је сам Ћосић означио као најважније за његов поглед на „титоизам“, Перовић налази обресе периодизације односа Ћосић–Тито: 1. фасцинација Титом (1941–1961), 2. борба за Тита (1961–1966), 3. непризнавање пораза (1968–1980) 4. идеолошки рат против титоизма као антисрпског (1980–1991), 5. оружани рат за решавање српског националног питања, 6. антититоизам као основа новог српског идентитета (1999–2000).

Један од важних елемената на којима је грађено јединство и идентитет социјалистичке Југославије био је култ личности југословенског лидера Јосипа Броза Тита. Са променом политичког система, а самим тим и доминантног идеолошког оквира за тумачење прошлости, историјски догађаји и политичке фигуре које су представљале окосницу југословенског идентитета у социјализму добили су нова тумачења, док је њихов значај постао подложен не само релативизацији него, врло често, и потпуном негирању. Шта се дешава са битним југословенским местима сећања у ситуацији када њихов рок политичког важења истекне, на примеру прославе Титовог рођедана у његовом родном месту Кумровцу показале су Невена Шкрбић Алемпијевић и Кирсти Матиесен Хјемдал (Kirsti Mathiesen Hjemdahl) у поглављу *Kumrovec revisited: Tito's birthay Party in the Twenty-first century, An Etnological study*. Узевши Кумровец и Дан младости као репрезентативне симболе југословенства и социјализма, ауторке покушавају да дају одговор на питања шта у историји значи памћење а шта заборављање и како су распад државе и потпуна промена политичких приоритета и система вредности утицали на то да се поједини доминантни идеолошки наративи потпуно ставе у страну. На крају, на питање због чега је случај Кумровца уопште битан, ауторке дају одговор: „Кумровец пружа могућност да се разуме и стекне знање о друштву, да се истраже културни процеси и промене (...) и пружа поглед на идеологију која је грађена кроз снажну везу са овим местом.“

Словеначки социолог и културолог Митја Великоња аутор је поглавља „Yugo vintage?“ *preserving and creating memory through Clothing*, у коме анализира феномен савремене словеначке културе облачења која је, на различите начине, повезана са југословенским социјализмом. Овај чланак представља део ширих истраживања из области постсоцијалистичке носталгије и глобалне ретро естетике и главни фокус аутора јесте појава коришћења различитих обележја и униформи из периода југословенског социјализма (пионирске и партизанске униформе, дресови југословенске репрезентације, модни аксесоар попут беџева и брошева, одећа са Титовим ликом итд.) у облачењу, нарочито међу младим генерацијама, у савременом словеначком друштвеном контексту. Аутор поставља и даје одговоре на питања: Какво је идеолошко значење и политички значај овог феномена? Да ли је облачење само „визуализација себе“ и шта је то што југоретро начин одевања представља? И на крају да ли је и ово само један тренд у оквиру поп-културе или је пак у питању радикалан политички гест путем кога млади изражавају критику савременог друштва?

Нена Мочник написала је поглавље *Brotherhood and Unity goes Multiculturalism: Legacy as a Leading Path toward Implementations of New European Multiculturalism*, у коме је анализирала могућности да се, након сукоба 90-их година, у земљама бивше Југославије оживи мултикултурална традиција из југословенског периода. Ово поглавље фокусирано је на идеју братства и јединства у поређењу са савременим схватањем мултикултурализма, па ауторка настоји да одговори на питање у којој мери не-

кадашње искуство међуетничке коегзистенције у Југославији може да буде искоришћено у тренутном контексту приближавања балканских земаља Европској унији.

Свеукупно успели пројекат и добродошао прилог историографији о социјалистичкој Југославији на енглеском језику стоји ван поплаве углавном сумњиве литературе чије је извориште дебата о распаду Југославије. Прилози и нова истраживања базирани су на широкој изворној грађи, југословенског и другог порекла, утемељени у различитим теоријама, вешто су писани тако да проблематизују занемарене или недовољно истражене догађаје и процесе у Југославији. Малу сенку на ова два тома бацају уреднички закључци, обојени једном врстом дневнополитичког речника, који њихову изазовну тезу о „две фазе“ Титове Југославије (тоталитарна *потом* социјалистичка) представљају истовремено са провлачењем рата у Југославији као „одбране од агресије Србије“ („First, they fought against Serbia's aggression in a war of their individual independence“), односно уобичајеном метафором о Бриселу као новом центру „постјугословенске федерације“.

Давор СТИПИЋ
Немања РАДОЊИЋ